

**Robert Castel**

## A tulajdon társadalmazása (II)

### Tulajdon vagy munka

Néhány, az utóbbi időben megjelent tanulmány rámutatott, hogy milyen alapvető szerepet játszott a biztosítási technológia a jogi szférában bekövetkezett átrendeződésben.<sup>1</sup> Azzal, hogy elkülöníti egymástól a jogi kötelezettséget és az egyéni felelősségtudatot, a szociális jog számíthat az érdekek társadalmiasulására, melyet a társadalom különböző elemeit összefűző szolidaritás hív életre. A társadalomra mint szerves egésze tekintő felfogás és a társadalmi folyamatokba való cselekvő beavatkozás módja, a biztosítási technológia között tehát közvetlen a kapcsolat. A biztosítás a szolidaritás meghatározott modelljét kelti életre, még ha a biztosítottak ennek nem feltétlenül vannak is tudatában. A munkás nem azért köt biztosítást, hogy szolidaritását fejezze ki a többi járulékfizetővel, a valóságban mégis ezt teszi. Az ő érdeke a biztosítottak alkotta közösség többi tagjának érdekével forr egybe, s az azoké az övével. Az egyéni kockázattal szemben az „védi meg”, a kockázat kárát az „fedezzi”, hogy biztosítottként egy csoport tagjává válik.

A biztosítási technika alkalmazásának forradalmi újdonsága elsősorban abban rejlik, hogy olyan eljárási-műveleti sémát nyújt, amely gyakorlatilag végtelenül sok különböző helyzetben egyaránt működőképesen alkalmazható. Más szavakkal: a kockázat fedezésének elve független a kockázat konkrét természetétől. Az ember biztosíthatja magát baleset, tűzvész, jégkár vagy árvíz ellen. De mindezen túl – s elsősorban ez a fontos – a betegség, a munkanélküliség, az öregség és a halál mind-mind besoroltnak a biztosítható kockázatok közé. Többé vagy kevésbé valószínűen bekövetkező véletlen események ezek (vagy bekövetkezésük az adott időpontban többé vagy kevésbé valószínű), és e valószínűségek kiszámolhatók. Így a társadalmi lét – legalábbis főbb tendenciáiban – felfogható bizonyos (szociális) kockázatok együtteseként. Ha mindezen kockázatokkal szemben biztosítva vagyunk – tökéletes biztonság a részünk.

Mit tehet az állam a lehetőségek ilyen tág köre láttán?<sup>2</sup> Természetesen nem vállalkozhat minden kockázat fedezésére, bár elég nagy lehet a kísértés arra, hogy ezt elvárják tőle. De ha az állam valóban a „közérdek gazdája” (miként Dupont-White állította), a közös érdekek között egyeseket kitüntetetten fontosnak vagy kitüntetetten jelentőségtelinek kell tekintenie, mert ezek a közösség egészére képesek hatni, és szélsőséges esetben a társadalmi ko-

(V) Hosszú, mióta, mi ez... "LOG!"  
 05. 95/6 - tal 2005. j.

héziót magát is veszélybe sodorhatják. A munkabaleset például nemcsak a munkást magát sújtó szerencsétlenség. Olyan társadalmi tény, mellyel kapcsolatban a közérdek képviselőinek fel kell tenniük a kérdést: megengedhető-e, hogy előforduljon? Milyen korlátok között? Lehet-e vajon a közjó érdekében minél racionálisabb módon kezelni?

Vannak emberek, akiknek a munkájában különösen nagy a baleseti kockázat, ugyanakkor tevékenységük mindenki számára fontos és hasznos hajtó. A szolidaritás, a társadalmi egész egyes részei közötti kölcsönös egymásrautaltság jogossá teszi, hogy az ilyen emberek számára az esetleges veszteség kiegyenlíttessék. A baleset elszenvedőire háruló személyes következmények egy közhasznú tevékenység végzésének következményei. Ha a társadalmi igazságnak arra az értelmezésére hivatkozunk, mely szerint csak ennek révén őrizhető meg a társadalmi szolidaritás, igazságos eljárásnak tekinthető, ha kárpótolják az áldozatot vagy családját.<sup>3</sup> Hasonló megfontolásokból kell szavatolni az öregkori biztonságot is, hiszen úgy igazságos, hogy azt, aki munkás életét a közösség érdekeit szolgáló vállalkozásban fáradozva töltötte, biztosítsák arról, hogy nem fog koldusbotra jutni. S még sorolhatnánk a példákat.

Mindezen következmények eléggé ismertek ahhoz, hogy ne kelljen részletesen megismételni áttekintésüket. Van azonban a biztosítás általánossá válásának egy olyan következménye, amely legalább annyira fontos, mint a jogrendet átalakító változások sora, s amelyre igen kevés figyelmet fordítottak, annak ellenére, hogy mintegy húsz évvel ezelőtt Henri Hatzfeld ösztönösen ráérzett fontosságára. *Magának a tulajdonnak az átalakulásáról* van szó. Egy olyan fajta *szociális tulajdon* születik meg, melynek – bár genezise természetesen történeti – nincsenek előzményei a korábbi történelemben.

Egy paradoxonra ugyanis mindenképpen figyelniünk kell. Egy olyan paradoxonra, amely jól jelzi, hogy mennyire elégtelen csupán a biztosítás jogi következményeire összpontosítani. A biztosítás univerzalista technológia. François Ewaldtól kölcsönözve a kifejezését, egy „biztosított társadalom” felé nyit utat, amelyben – legalábbis tendenciáját tekintve – valamennyi szociális kockázat lefedhető. Ezenkívül: a technológia „demokratikus” is, abban az értelemben, hogy valamennyi biztosított azonos értékű (és kölcsönösen felcserélhető) a közösségen belül. Mindazonáltal – s éppen ezért kell komolyan figyelembe vennünk a paradoxont – a kötelező biztosítás első alkalmazásai *nem terjedtek túl azokon a népességcsoportokon, melyeket a társadalmi lesüllyedés veszélye fenyegetett*. A különböző formákban és módokon figyelembe vett kockázatok – munkabaleset, betegség, ellátatlan öregség – valójában azt a veszélyt testesítik meg, hogy az ember egyik pillanatról a másikra sebezhetőből sebzetté válik, az elárvult nyomor helyzetében találja magát. Azt mutatják meg, hogy a baleset vagy a betegség felborítja a munkás amúgy is bizonytalan költségvetését, hogy az öregség leteperi az elhasznált és megélhetési forrásoknak híjával lévő bér munkást stb. Az előzőekben felemlített huzavona, mely a nélkülözők megsegélyezése, illetve az ipari és mezőgazdasági munkások nyugdíjának kötelezővé tétele körül kialakult vitákat jellemzi, jól mutatja: egyesek azért fogadnák el a nélkülözők segélyezésének kötelezettségét, hogy általa elkerülhessék a bérből élők nyugdíjjogosultságának elismerését. A többiek kénytelenek belenyugodni, hogy a munkás- és

parasztnyugdíjak alig haladják meg a szegényeknek nyújtott segélyezés mértékét.<sup>4</sup>

A folyamat kezdetén minden úgy zajlik, *mintha a biztosítás a segélyezés analogonjának szerepét töltené be*. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy azok számára válik kötelezővé a biztosítás, akiket annak veszélye fenyeget, hogy majd segélyezésre szorulnak. Egy bizonyos jövedelemszinten felül a biztosítás fakultatív marad. Azoknak a társadalmi csoportoknak, melyeket erőforrásaik (legyen bár szó akár magas bérrel, akár valamilyen tulajdonról) szemlátomást megóvnak a komolyabb lecsúszástól, nem kell alávetniük magukat a kötelező biztosításnak. Az első biztosítási törvények tehát választóvonalat húznak a társadalmi struktúra alsóbb pozícióit elfoglalók (kiket, mindannyiukat, biztosítani kell) és a magasabb pozíciók birtokosai közé, akiknek biztonságát saját erőforrásaik – *javaik, magántulajdonuk* – szavatolják.

Így tehát kezdetben a kötelező biztosítás igen messze esik attól, hogy az általánossá váló biztonság kovásza legyen. Nem jelent gyökeres szakítást a korábbi helyzettel, s nem is billen át valamiféle újmódi racionalitás rendszerébe.<sup>5</sup> Új paradigmát kínál a társadalmi antagonizmusok kezelésére, de e paradigma életbeléptetése bonyolult társadalmi-történelmi feltételek függvénye. E megállapítás két, nehezen megválaszolható problémát is felvet. Miért van az, hogy kezdetben a biztosítás jelentette univerzalista technológia csak olyan, speciális helyzetek kezelésére látszik alkalmasnak, amelyeket a *társadalom lenéz*? S másodjára: milyen feltételek tették lehetővé, hogy egy merőben formális univerzalizmusból egy olyan univerzalizmussá fejlődjenek, mely – egyszer testet öltve – egy „biztosított társadalom” öntőformájává volt képes válni? (E két kérdés mögött, a háttérben, még egy harmadik is meghúzódik, mely a mai helyzetben központi fontosságú: milyen körülmények morzsolták fel a biztosítási fedezet univerzalizmusát annyira, hogy manapság ismét a társadalom biztonságvesztésének általánossá vált kockázatával kell farkasszemet néznünk?)

Hogy tisztázhassuk e kérdéseket, gondolatmenetünknek ki kell térnie a 20. század elején a munka (bérmunka), a létbiztonság és a tulajdon között kibontakozó új kapcsolódásokra. A biztosítás első haszonélvezőinek semmi más nem biztosít megélhetést, mint a két kezük munkája. Azok a proletárok ők, akik kívül rekedtek a magántulajdonnal rendelkezők táborán. Ők testesítik meg a tulajdon és a munka közötti szembenállást, amely mindig is biztonság és bizonytalanság egymással szembeforduló alakváltozataiban öltött formát. Az, hogy a tulajdonnal nem rendelkezők biztosítottá lesznek, nemcsak a munka és a biztonság közötti viszonyt fogja megváltoztatni, hanem *a tulajdon és a munka közötti viszonyt is*. Henri Hatzfeld új összefüggésekre kaput nyitó megközelítését fogjuk követni, aki azt mondja, hogy meg kell ragadni „annak a bonyolult fordulatnak a jelentőségét, mely a tulajdon nyújtotta biztonságot a jogilag szavatolt biztonsággal váltja fel”.<sup>6</sup> De szeretnénk azt is bemutatni, hogy ez az átmenet egyben annak a fordulatnak az első szakasza, amely elvezet majd a modern „bérből élő társadalomhoz”: ahhoz a társadalomhoz, amelyben a szociális identitás már sokkal inkább a fizetett bérmunkán alapul, semmint a magántulajdonon.

Charles Gide 1902-ben a következőt mondja: „Ami a tulajdonos osztályt

illeti, a tulajdon olyan társadalmi intézmény, mely az összes többi nagyjából feleslegessé teszi.”<sup>7</sup> Egy más oldalról ez azt jelenti, hogy a szociális szférát a maga egészében egy hiány alá rendeljük, a *magántulajdon hiánya* alá. S csakugyan, egészen e pillanatig (1902-ig) az előző fejezetben felemlített „szociális” intézkedések legtöbbje nem egyéb egyféle „pótszernél”; jól-rosszul (többnyire inkább rosszul, mint jól) igyekeznek kárpótlást nyújtani annak az autonómiának a hiányáért, melyet egyedül a tulajdon képes nyújtani. Ebben érjük tetten a szociális kérdés lényegét: a legtöbb munkásember legjobb esetben is sebezhető helyzetben (de igen gyakran tényleges nyomorban) él, ha nem élvezheti a védelemnek azokat a speciális fajtáit, melyeket a tulajdon nyújthat. De ha e keretben vetjük fel a kérdést – azaz a munka és a tulajdon közötti abszolút szembeállítás formájában –, akkor megoldhatatlan marad. A szociális kérdés, új megfogalmazásában, nem a tulajdonnal rendelkezés vagy nem-rendekezés jelentette különbségeket kívánja eltörölni,<sup>8</sup> inkább arra törekszik, hogy e különbségeknek új kereteket adjon; a magántulajdon mellé létrehívja a tulajdonnak egy új, más típusát, a *társadalmasított tulajdont*, mely lehetővé teszi majd azt, hogy magántulajdon birtoklása nélkül se kelljen tartani a biztonság hiányától.

Ez gyökeres változást jelent. A szociális biztonság alapját a tulajdon egy-fajta, a munka közvetítésén keresztül egyszersmind állami felügyelettel történő *átruházása* képezi. Biztonság és munkavégzés szoros kötelékkel kapcsolódik majd így egymáshoz, mivel a bértmunkás-lét köré szerveződő társadalomban a munkának kijáró státusz fogja jelenteni mindazon védelmek modern megfelelőit, melyeket hagyományosan a tulajdon nyújtott. Nagyon hosszú fejlődéstörténet zárul itt le ezzel, érdemes kijelölni és sorra venni egyes szakaszait, mert ennek a történeti fejlődésnek vagyunk a szó minden értelmében az örökösei.

Már a forradalom időszakában gondot jelent, éspedig elég bonyolult, összetett formákat öltve, hogy új kapcsolódásokat kell kialakítani munka és tulajdon között. A probléma legtöbbször annak a politikai apóriának a formájában jelent meg, melyet a tulajdonnal nem rendelkező tömegek léte vet fel, azoké, akik a munka világának nélkülözhetetlen szereplői. Hogyan lehet helyet szorítani a társadalmi szerződésben ennek a „negyedik rendnek” is, melyet azok alkotnak, akiknek nincs semmijük, s akiket – ennek okán – semmibe vesznek?<sup>9</sup> Az 1793-as Alkotmány elfogadását megelőző viták során egy Harmand nevű képviselő így nyilatkozik:

„A becsületes emberek igazat fognak nekem adni abban, hogy most, miután a jognak asztalánál kivívtuk a politikai egyenlőséget, legidősebb s legösztökélőbb vágyunk, hogy ténybelileg is elnyerjük azt. Mi több, azt mondom, hogy e ténybeli egyenlőséget óhajtó vágyunk vagy reményünk nélkül a jogok szentesítette egyenlőség csupán kegyetlen káprázat lenne, mely az általa ígért gyönyörök helyett Tantalosz kínjait szenvedtetné el a polgárok leghasznosb s számra is legnépeseb csoportjával.”

S ezután felteszi a lényeglátó kérdést: hogyan nyújthatják „a társadalom intézményei az ember számára azt a ténybeli egyenlőséget, melynek biztosításával a természet adósa maradt, anélkül, hogy kezét emelne a földbirtokra

s az ipari tulajdonra? Hogyan teremthetünk egyenlőséget földtörvény s a vagyonok felosztása nélkül?”<sup>10</sup>

Marcel Gauchet joggal látja ebben a modern szociális kérdés központi magját, s azt az alapvető apóriát, amelybe a köztársasági rendszernek óhatatlanul bele kell majd ütköznie, nevezetesen „az abban vallott kudarcot, hogy létrehozzák a hatalomgyakorlás olyan szervezetét, amely megfelelő módon juttatná kifejezésre a polgárok szabadságát és egyenlőségét”,<sup>11</sup> annak lehetlenségét, hogy az Emberi és polgári jogok nyilatkozata kiegészülhessen a szociális jogok kibontakozásával. S mindez törvényszerű! Hogyan is valósulhatna meg az „egyenlőség” e korban „anélkül, hogy kezét emelnék a földbirtokra s az ipari tulajdonra”, „földtörvény s a vagyonok szétosztása nélkül”? Mindez lehetetlen egy referenciális változtatás nélkül, s ez éppen a kötelező biztosítás lesz majd. De mert ilyen „megoldás” nem mutatkozott (a 18. század végén ez nemcsak hogy megvalósíthatatlan, de valószínűleg még végiggondolható sem lett volna),<sup>12</sup> a forradalmárok három másik megoldás megvalósításának is nekiláttak. E három közül egyik mellett sem kötelezték el magukat, s egyiket sem sikerült megvalósítaniok. Mindegyik a tulajdon és munka közötti szembenállás csökkentésére kigondolt változat.

Idézzük fel az első választ! A segélyhez való jog és a munkához való szabad hozzáférés összekapcsolása minimális biztonságot jelentene a „nem-tulajdonos rétegeknek”; a munkaképteleneknek is (segélyhez való jog), a munkaképeseknek is, akik ezután bizonyosak lehetnének abban, hogy fognak maguknak munkát találni. De láttuk már (4. fejezet), hogy a segélyhez való jog nem élte túl a Thermidort, és a munkaerőpiac megnyitása, ahelyett, hogy a munkások függőségét és nyomorát felszámolta volna, a pauperizmusnak nyitott utat.

A második – emezzel párhuzamosan kipróbált – út abból állt, hogy megpróbálták mindenki számára megteremteni a tulajdonszerzés lehetőségét. E törekvés már a *Comité de mendicité* munkájában is tetten érhető. Ez ugyanis, „meggyőződve arról, hogy a tulajdon felszámolja s a munka enyhíti a szegénységet, fontolóra fogja venni, ne javasolja-e a Nemzetgyűlésnek, hogy ragadja meg a kedvező pillanatot a tulajdonosok létszámának szaporítására, s rendelje el, hogy a földesúri és egyházi javakat – melyeket a nemzet elidegeníteni tervez –, de legalábbis ezek jelentős hányadát igen kis (azonban egy család fenntartására elegendőnek bizonyuló) részekben bocsássa megvásárlásra, hogy ekképp az igénylők mind tágabb körét legyen módja kielégíthetni”.<sup>13</sup> La Rochefoucauld-Liancourt egyébként annak az Elidegenítési Bizottságnak is tisztségviselője, melynek feladata volt a nemzeti javak áruba bocsátása. E második bizottságban kevés sikerrel képviseli előbbi álláspontját, mivel, mint jól tudjuk, e javak eladásából elsősorban a tulajdonnal már rendelkező rétegek húztak hasznot. Ugyanez vonatkozik arra a szellemében rokon javaslatra, hogy osszák szét a földesúri birtokokat a nincstelenek között, akik „munkájukkal majd termővé teszik azokat”.<sup>14</sup> E javaslat a Barère-jelentésben is szerepelt, mely 1794-ben létrehozta a *Livre de la bienfaisance nationale*-t.<sup>15</sup>

Szélsőséges formájában ez a megoldás teljesen felszámolná a tulajdonos és nem-tulajdonos közötti választóvonalat, hiszen egyetemessé tenné a tulaj-

donhoz jutás lehetőségét. Ez a gondolat igen mély gyökereket vert a forradalmi időszak „szociális” képzeletvilágában. „Az emberek sokasága számára a tulajdontól való megfosztottság mindig és minden rendszerben állandóan és szükségszerűen a szegénységhez vezet.”<sup>16</sup> Íme, a kistulajdonosok köztársaságának ideálja, akiket hazájukhoz javaik, elsősorban földbirtokaik fűznek. „Valamennyi földet mindenkinek juttatni kell” – mondja Saint-Just.<sup>17</sup> Ez a politikailag legradikálisabb elitek, a Saint-Justök eszménye. De a néptömegek is erre vágnak. Albert Soboul megjegyzi, hogy a korszak egyik legradikálisabb szociális követelését a *Jardin des Plantes* sans-culotte-jai viszik 1793. szeptember 2-án a konvent elé. Ebben azt követelik, hogy „meg legyen szabva, mennyit birtokolhasson az egyes ember, senkinek ne lehessen több földje egy meghatározott nagyságnál, mindenkinek csak egy boltja, egy műhelye lehessen”. Mindezen intézkedések következtében – teszik hozzá követelésükhöz – „idő múltán mérséklődnének a vagyoni egyenlőtlenségek, és növekednék a tulajdonosok száma”.<sup>18</sup>

Ez az eszmény a forradalom múltával is életben marad. Mind a néptömegekben, mind a szociális reformerekénél. Utóbbiak közül az időben legelső, Simonde de Sismondi igencsak általánosságokban mozogva írja le, mik lehetnek a gazdaság fékevesztett növekedése okozta károk gyógymódjai, egyetlen dologban azonban nagyon is egyértelműen határozott: véghez kell vinni egy korlátozott földreformot, amely azért szükséges, hogy „a lehető legnagyobb lélekszámot kösse hozzá a saját földdarabhoz”.<sup>19</sup> Ez a „földosztás” újra és újra visszatérő eleme lesz valamennyi, a „szegénység írmagjának kiirtását” célzó javaslatnak; így Louis-Napoléon Bonaparte-nál is megjelenik, aki a közjavakat a munka nélküli szegények között akarná szétosztani.<sup>20</sup> A „vissza az anyaföldre” e törekvései szívósan tovább élnek a 19. században, sőt, azon túl is. Nemcsak Le Play-t említhetjük példaként, hanem a Harmadik Köztársaság politikai közszereplőit is.<sup>21</sup> S ki ne emlékeznék a vichyi korszak falusi nosztalgiáira?

Mindazonáltal ennek az ötletnek nem voltak gyakorlati következményei, legalábbis ami a javak közvetlen újraelosztását illette volna. Nem is lehettek, az iparosodás és az urbanizáció miatt, hiszen csökkentette volna a bérből élők létszámát, márpedig az ipari társadalom kibontakozása ezzel ellentétesen hatott.

Van azonban egy harmadik megoldási kísérlet, amely már a forradalmi időszakban is felbukkan: ez a magántulajdon jogát az általa betöltött társadalmi funkció függvényévé kívánja tenni. A gondolat a Rousseau-i hagyományra vezethető vissza: „Úgy gondolom (...), nem kell teljesen megszüntetni az egyedi tulajdont, hisz ez lehetetlen is volna, hanem a legszűkebb korlátok közé kell szorítani. Másként szólva, azt akarom tehát, hogy az állam tulajdona oly nagy és erős, a polgár magántulajdona pedig olyan kicsi és gyenge legyen, amennyire csak ez lehetséges.”<sup>22</sup> Mably abbé, Rousseau tanítványa, szintén tagadja, hogy a társadalmi rend a magántulajdon szentségén épülhetne fel.<sup>23</sup>

Marginális-e ez az irányzat? Az alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai befoglalták az emberi jogokba a tulajdonhoz való jogot, a konvent pedig egyhangúlag megszavazott egy olyan törvényt, amely halálbüntetéssel sújtja „mindazokat, akik oly törvényt vagy intézkedést tervelnek avagy szorgal-

maznak, mely sérelmére lehetne a mezőgazdasági, kereskedelmi vagy ipari tulajdonnak”.<sup>24</sup> De e rendelkezések kétféleképpen értelmezhetők. Láthatjuk bennük a magántulajdon tántoríthatatlan védelmét, de kitüntetetten szociális jellegét is. Valószínűleg mindig is kelleténél inkább hangsúlyoztuk az első értelmezést, nem ügyelve eléggé a második fontosságára. „Kell-e még mondanunk? Egy ember sem polgár, ha nincs tulajdona. Mi a haza? A szülőföld. Hogyan szerethetnénk, ha semmilyen kötelék nem fűz hozzá? Szeretheti-e a hazát az, ki midőn elhagyja, az út porával együtt leráz mindent, mi hozzá kötne?”<sup>25</sup> E kép mögött átsejlik a csavargó porlepte alakja, kit se hit, se törvény nem köt, mert se háza, se hazája. A tulajdon alapozza meg a társadalmi létet, mert beilleszt a helyünkre és helyhez köt. Ez látszik a legsúlyosabb társadalmi probléma, a kiilleszkedés gyógyszerének. Tegyük hozzá: ebben az időszakban egyedül csak ez látszhat.

A tulajdon tehát semmiképp nem redukálható pusztá gazdasági értékére. Nem azonosítható azokkal a privát élvezetekkel sem, melyekhez birtoklóját juttathatja. Azt a talapzatot kell benne látnunk, amelyre minden társadalmi hovatartozás épül. Vagyis nem feltétlenül demagógiát, netán a politikai extrémizmus elvakultságát kell látnunk a II. év Venteuse 8-án kiadott rendeletben, mely konfiskálja a forradalom ellenségeinek vagyonát, hogy a nincstelen polgárok között ossza el. Saint-Just ennek kapcsán így nyilatkozik: „A forradalom elvezetett minket azon elv felismeréséhez, hogy aki hazája ellenségének mutatkozik, annak nem lehet tulajdona a hazában... A honfiak tulajdona szent és sérthetetlen, de az összeesküvők javai a szerencsétleneket illetik.”<sup>26</sup> Kísérjük meg lefordítani: a tulajdon teszi a honpolgárt, de polgárnak lenni több, mint személyes javaink magánélvezetébe merülni; társadalmi kötelezettségek egész együttesét hívja életre. Ahogyan az ember nem lehet igazán polgár, ha nincs tulajdona, ugyanúgy nincs joga ahhoz, hogy tulajdona legyen, ha egyszersmind nem polgár is, azaz – Saint-Just szavával – honfi. Magántulajdon? Igen, de terjedelmében korlátozottan, felhasználásában ellenőrzötten és társadalmi hasznosságára visszavezetetten. Robespierre is úgy tartja, bár számára „a javak egyenlősége szömyszülött gondolat”, hogy „a gazdagság szélsőséges szóródása bizony sok szerencsétlenség, sok bűn forrása”.<sup>27</sup>

A Hegypárt legradikálisabb szárnya által képviselt álláspont e „mérsékelt” értelmezését alátámasztani látszik, hogy bizonyos tulajdonok szociális természetét a forradalom politikai áramlatainak nagy többsége explicit módon elismerte. Az egyházi tulajdonok és jótékonyági alapítványok nemzetközi konfiskálását például olyan mérsékelt szellem javasolta, mint de la Rochefoucauld-Liancourt herceg, s az ötlet széles körű támogatást élvezett. Vajon miért? Mivel e javak a szegényeket vannak hivatva szolgálni. Akkor pedig méltányos, hogy az államkincstárt táplálják, lehetővé téve e szociális szolgáltatás jobb megszervezését. De vajon csak az efféle javakról ismernék el társadalmi hasznosságukat, mivel – úgymond – a szegények tulajdonát képeznék? Mirabeau már 1798. augusztus 10-én meghökkentő szónoklatot tart abból az alkalomból, hogy a Nemzetgyűlés az egyházi rend eltörlésének gondolatát vitatja:

„Csak háromféle módja van annak, hogy valaki a társadalom tagja lehessen: vagy koldus, vagy tolvaj, vagy bémunkás. A tulajdonos nem más, mint

a bér munkások elseje. Amit közönséges szóhasználatlaltulajdonának nevezünk, nem egyéb, mint az a fizetség, mit néki a társadalom ad azért, hogy fogyasztása és kiadásai által a többi emberek között elossza azt, ami kötelességeül esik. A tulajdonosok a társadalmi test jószágigazgatói.”<sup>28</sup>

Ha figyelembe vesszük, milyen társadalmi stigma kötődik ekkoriban a bér munkásság fogalmához, valóban meghökkentő, hogy itt mintegy a tulajdonos szinonímájaként fordul elő. De Mirabeau itt a tulajdonnak közszolgáltatásként felfogott koncepcióját vázolja fel. A tulajdonos ahhoz a gazdatiszthez hasonlít, aki a társadalom egészének működését élteti megrendeléseivel és kiadásaiival, így tehát gazdagságával táplálja azt. Akárcsak a gazdatiszt, szintén felelősségre vonható, számon lehet rajta kérni, hogyan tesz eleget társadalomtól kapott megbízatásának. A forradalmi idők forrongásai közepette tehát kirajzolódni látszik a magántulajdonnak egy olyan újféle felfogása, mely a tulajdonra háruló társadalmi funkciókat helyezi előtérbe.

Ha jobban belegondolunk, e nézet igazából nem olyan eredeti, mint amilyennek látszik. Inkább a tulajdon tisztán „privát” koncepciójának hegemon érvényesülése kelthet meglepetést. A „régii társadalomban” ugyanis a tulajdon magától értődően társadalmasult tulajdon. A céhek korporatista előjogai ugyanis a mesterség közös tulajdonát képezik, és nem az egyes munkást illetik meg. A községi javak a preindusztriális gazdaságban alapvető fontosságú kollektív tulajdonformát képviselnek. Maga a hűbéri tulajdon sem olyan vagyon, mely pusztá piaci érték, sokkal inkább a földbirtokhoz kötődő társadalmi és jogi kiváltságok együttese. Vitathatatlan, hogy a liberalizmus le akarja rombolni ezeket az „archaizmusokat”, s a tulajdont – akárcsak a munkát – áruvá akarja tenni. De ahogy a munkaviszonyok szerződéses jellegűvé alakítása is a társadalmi elkülönöztetés hatóteyenezőjévé válik, ugyanúgy a tulajdon teljes magánosítása is azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a társadalom-egész atomjaira bontja, tulajdonnal rendelkező egyének porszeméivé. De létrejöhet-e *társadalom* szuverén tulajdonosok egyszerű egyesüléséből? Amikor elhangzik a jelszó, hogy „legyen vége már” a forradalomnak, mert véget kell vetni a politikai zűrzavarnak és a társadalmi instabilitásnak, sokan vannak, akik igencsak kétlik, hogy a stabil rend nyugodhatnék-e a magánvagyon korlátozatlan élvezetén. Elegendő lesz itt Auguste Comte-ot idézni:

„Az egyes állampolgár az emberi társadalom minden normális állapotában olyan közhivatalnoknak tekintendő, akinek többé-kevésbé meghatározott attribútumai mind kötelezettségeit, mind jogos igényeit egyszersmind kijelölik. Ennek az egyetemes elvnek ki kell terjednie a tulajdonra is. Benne a pozitivizmus elsősorban nélkülözhetetlen társadalmi funkciót lát, melynek az a rendeltetése, hogy kialakítsa és működtesse mindazon tőkéket, melyek révén az egyes nemzedékek előkészítik a nyomukba lépők munkáját.”<sup>29</sup>

Ezek szerint a tulajdonnak az a felfogása, mely benne az egyén szent és sérthetetlen birtokát látja, ami felett ő szuverén szabadsággal rendelkezne, egyáltalán nem magától értődő. Kétségtelenül benne foglaltatik az Emberi jogok nyilatkozatában és a Code Napoléonban is, s zsinórmértékül szolgál a piaci csere folyamatoknak is. De túlságosan leegyszerűsítő lenne, ha az eszméknek azt a fortagatát, mely a forradalmat s az azt követő időket jellemezte, arra szűkítenénk le, hogy benne semmi többet ne lássunk, mint

annak a „polgári” tulajdon-fogalomnak létrehozóját, mely a tulajdonban látja a társadalmi rend egyedül lehetséges alapját. Nemcsak a tulajdon eltörlésére felesküdt „kollektivisták” kérdőjelezzik meg annak abszolút jellegét. A társadalmi funkcióinak szentelt figyelem mind szorosabban köti a munkához. A társadalom működésének mozgatórugóját vélik benne látni (Mirabeau), azt a princípiumot, mely „működtetése” nyomán biztosítja a nemzedékek közötti megszakítatlan kapcsolatot (Comte). Egyszóval: a magántulajdon egyben társadalmi is, ha nemcsak *kisajátítási módjaira*, hanem *felhasználására* is tekintettel vagyunk. A munkától való éles elkülönítése már csak azért is vitatható, mivel – végső elemzésben – amaz a forrása minden gazdagságnak. De a szabadelvű felfogás szigorúan különbséget tesz a tulajdon felhasználása és kisajátítási módja között. Legitimációját társadalmi hasznosságából meríti (erre fognak állandóan hivatkozni a munkaadók is, ha saját elsőbrendűségeket bizonygatják; csak a vállalatnak köszönhető, ha a munkás egyáltalában meg tud élni), de privát tulajdonosa szabadon ítéli felhasználása felől. Meg lehet-e haladni azt az ellentmondást, mely a tulajdon tisztán szabadelvű felfogását áthatja, s el lehet-e – felhasználásának legalább bizonyos módozatai esetében – önértékként ismertetni és reflektorfénybe állítani *közösségi hasznosságát*? Ezzel egy olyan társadalmasult tulajdon körvonalait bonthatnánk ki, amely nincs kitéve a privát felhasználások önkényes diktátumának, s a közérdek szolgálatába lenne állítható.

### Az átruházott tulajdon

Az 1880-as évektől kezdve a társadalmasult tulajdon témaköre hosszan elnyúló vita tárgyává válik. A „haladó republikánusok” arra játszanak, hogy a Köztársaság alapjait individualizmustól is, szocializmustól is egyként elhatárolódva rakják le. Ez inspirálja olyan fontos szerzők műveit, mint Alfred Fouillé,<sup>30</sup> Émile de Laveleye,<sup>31</sup> Léon Duguit.<sup>32</sup> Laveleye, Thiers ellenében, a születőfélben lévő etnológia adataihoz fordul, hogy kimutassa: „a földtulajdonra vonatkoztatva a maradéktalan tulajdonlás viszonylag új fejlemény”,<sup>33</sup> s a tulajdont az általános hasznosságból eredeztesse. Duguit egészen odáig merészkedik, hogy kijelenti: „A tulajdon szubjektív jogként felfogott koncepciójának nincs többé létjogosultsága, át kell adnia helyét a tulajdon társadalmi funkcióként való felfogásának.”<sup>34</sup> A társadalmasult tulajdon képezi a magját a *közszolgáltatások* kifejlődésének. Emezek olyan kollektív javakat jelenítenek meg, melyeknek lehetővé kell tenniük az egyenlőtlenségek csökkentését, azáltal, hogy közös esélyeket bocsátanak a társadalom minden tagjának rendelkezésére, legelsősorban is az oktatás terén.<sup>35</sup> Így sikerülhet kézzelfogható tartalmat adni a köztársasági állam funkcióinak, ahogyan azokat Barni abban a *Manuel républicain*-ben fogalmazta meg, melyet a rendszer hívei bibliaként forgattak. „Az állam azon közhatalmak együttese, melyek hivatva vannak az ország egészét szabályozni és igazgatni.”<sup>36</sup>

Vajon érvényét veszítette volna az apória, melyet a konventben Hammond fogalmazott meg? Nevezetesen: „Hogyan nyújthatják a társadalom intézményei az ember számára ténybelileg azt a ténybeli egyenlőséget, melynek biz-

tosításával a természet adósa maradt, anélkül, hogy kezét emelne a földbirtokra s az ipari tulajdonra?” Bizonyos értelemben igen, feltéve, hogy nem keverjük össze az egyenlőséget az egyenlőséggel. A társadalmi intézmények hozzásegítenek ahhoz, hogy mindenki részt vegyen a „közügyekben”. A társadalom, mint Léon Bourgeois mondja, elkezdődik „minden tagja számára hozzáférhetővé tenni a mindenkinek szóló szociális javakat”.<sup>37</sup> A társadalmasult tulajdon és a közszolgálatok kifejlődése ekképp a klasszikus liberalizmus egoizmusával és individualizmusával szembe forduló szolidarisztikus program megvalósítását jelképezi.

E közösségi tulajdon fontosságát (melyet nem célszerű összetéveszteni a kollektívizmussal) az is alátámasztja, hogy a munkáspárt mérsékelt irányzatát képviselő „posszibilisták”<sup>38</sup> ugyancsak erre az alapra kívánják helyezni azokat a társadalmi átalakulásokat, melyek a burzsoázia hatalmát volnának hivatottak gyengíteni. Az állam egyféle tartószerkezetének, „csontozatának” tekintett közszolgálatokban a tőkés osztály által jogtalanul elbitorolt emberi munkát látják konkretizálódni. A szocializmus színrelépése – legalábbis posszibilista változatában – az emberi munka társadalmi hasznosságának a közszolgálatok formájában történő viszont-kisajátításaként lenne elképzelhető.

„Kormányok jönnek, kormányok mennek azoknak a társadalmi osztályoknak megfelelően, amelyek megkaparintják a hatalmat, de az állam megmarad a helyén, s normálisan fejlődik tovább; lassacskán átalakítja az emberi munka minden vetületét, s a közszolgálat formájában és neve alatt sajátjává teszi azokat. Az állam maga: a már létrejött közszolgálatok együttese.”<sup>39</sup>

Mindazonáltal a társadalmasult tulajdonnak e közszolgálatokban testet öltő formája abban az értelemben is közösségi tulajdon marad, hogy személytelen. Nem sajátítható ki az egyes ember által. Akkor viszont elégtelen segítségnek fog bizonyulni a személyes életpálya azon baleseteivel szemben (betegség, munkanélküliség, öregség stb.), amelyek az embert, ha nem rendelkezik tulajdonnal, szociálisan sebezhető helyzetbe hozzák. Ilyen körülmények között, amelyek akár állandósulhatnak is (mint például az aktív életszakasz után következő időszak), a munkás nem elégedhet meg azzal, hogy a közszolgálatok közösségi használója. Személyes szükségletei is vannak, melyeket személyes módon kell kielégítenie, például táplálkozni, illetve laknia azután is kell, hogy aktív életszakaszának végéhez ért. De nincs családi vagyona semmi. Létezhet-e oly tulajdon, mely a személyes jogosultság ellenére sem magánrendelkezésű (tehát társadalmasult), de mégis magánkisajátítással élvezhető? Nos, heuréka, Hammond töprengő kérdésére megvan a ragyogó megoldás! Íme, a kötelező biztosítás nyújtotta szolgáltatások! Olyan közvagyonról van szó, melynek eredete és működési szabályai társadalmi gyökerűek, de amely mégis magánjósággként működik.<sup>40</sup>

Hogy ez milyen veszélyes rést üthet a magántulajdon hegemoniájában, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Adolphe Thiers, a magántulajdonon alapuló rend e derék és éber őre ellenvetéseinek sora. 1848-ban és 1850-ben, tehát a „legforróbb” időszakban, két olyan írása jelenik meg, melyeknek áttekintése az elemzés számára sokat ígérő lehet. A *De la propriété*<sup>41</sup> heves vitairat és hitvallás a magántulajdon mellett. Az összes lehetséges filozófiai és tör-

téneti érvet mozgósítja benne egy olyan felfogás mellett, melyet joggal minősíthetünk „polgárinak”. Thiers szabadon újraértelmezi mind a történelmet, mind a filozófiát, annak érdekében, hogy bebizonyítsa: a társadalmi rendnek egyedül a magántulajdon szolgálhat alapul. Másik írása a törvényhozó gyűlés segélyezési bizottságának írt jelentés.<sup>42</sup>

E jelentés nemcsak a munkához való jog eszméjének elvetését tartalmazza, s annak az „erényes” jellegnek a védelmét, melyet a jótékonyaságnak feltétlenül magára kell öltetnie, ha nem akar „törvényes jótékonyasággá” fajulni (lásd az 5. fejezetet). Ráadásul meglehetősen furcsa módon kritizálja a törvényhozó gyűlésnek azt a tervezetét, hogy hozassanak létre nyugdíjpénztárakat. E kritika, ha úgy tetszik, „váratlan”, hiszen – ahogyan arra sokan rámutattak – „az alsóbb néposztályok felemelésének” specialistái többnyire támogatják a segélypénztári megtakarítások különböző formáinak gondolatát (persze, azzal a feltétellel, hogy azok önkéntes jellegűek maradjanak). De Thiers igencsak húzódozik – még önkéntes változatában is – egy majdani nyugdíj biztosítására szolgáló felhalmozástól. Szembeállítja egymással a takarékpénztárakat és a nyugdíjpénztárakat. A takarékpénztárba befizetett összeget „a munkás tetszése szerint bármikor kiveheti, ha munka nélkül marad vagy megbetegszik, ha önálló iparossá akar válni, vagy családjáról kíván gondoskodni, vagy ha öreg napjaiban kívánja eltartani magát”.<sup>43</sup> A takarékpénztári letét „anyagilag is, erkölcsileg is gyümölcsöző”,<sup>44</sup> mivel rendelkezik a magántulajdon valamennyi fontos ismertetőjegyével. A betétes: szerény tulajdonos. Nyilván sosem lesz belőle tehetős járadékos. De csekélyke vagyona már azok osztályába sorolja, akikre illik tekintettel lenni. Magánmegtakarítása révén betagozódik a magántulajdonosi rendbe.

Ezzel szemben a nyugdíjpénztárba történő befizetés csak „korlátolt és erkölcsileg kevésbé nemesítő” eredményeket von maga után. Aki ezt az utat járja, az „végeredményben meglehetősen szűk látókörű egoista”.<sup>45</sup> Az így megtakarított tőke ugyanis egyedül a befizető személyes javát szolgálhatja. De ennél is fontosabb, hogy „mindaddig, míg a nyugdíjazás el nem közelg, semmiféle célból vissza nem igényelhető, el nem kölcsönözhető”.<sup>46</sup> Nem jelent tehát a kifejezés teljes értelmében magán(rendelkezésű)-tulajdont, olyan jószágot, mely felett birtoklója szabadon, belátása szerint rendelkezhet, s amelyet egy tőkés felhalmozási folyamatban örököseire átruházhatna. Ezért mondható, hogyha ugyan e befektetési mód nem feltétlenül tiltandó is, mégis lényegesen kevesebbet ér, mint a takarékpénztári befektetés. Divatossá válása egyébként arra az időre esik, „amikor a hamis tanok, melyek csak arra találtattak ki, hogy elcsábítsák és megtévezzék a tömegeket, úgy duzzadtak fel, mint az áradó folyó, mielőtt még medréből kicsapna”.<sup>47</sup> A tőkésedésnek ezt a módját végeredményben „gyanússá teszi”, hogy meglehetősen sanda rokonságot mutat a kollektívizmussal. Különböző túlkapasok forrása lehet.

Ez a vélemény arról árulkodik, hogy Thiers és a tiszta szabadelvűség igeihirdetői képtelenek a tulajdon értékét másként elképzelni, mint a tulajdonos személyes rendelkezésű vagyonának formájában, mely az utódok számára közvetlenül áthagyományozható. De a mondataiból érzékelhető félelemben az a gyanú is ott rejlik, hogy fel fog bukkanni a tulajdonnak valamely új formája, mely nem fog kézzől kézre forogni, mint a pénz, s nem

úgy cserélődik majd, mint az áru. Kevésbé tekintik majd magánbirtoklású jószágnak, és sokkal inkább egy közösséghez tartozásból fakadó előjognak, kiváltságnak, melynek élvezését jogi előírások rendszere szabályozza.

Thiers-nek a kapitalizálódástól való húzódozása egyáltalán nem anekdotikus mozzanat. Megtalálhatjuk benne a kötelező biztosítással szemben tanúsított vissza-visszatérő ellenállás „kemény magját”. Thiers valószínűleg azért fogalmaz meglehetősen szélsőségesen, mivel a többieknek jobban átlátja, milyen következményekkel jár a biztosítási technológia (még akár önkéntes formáiban is). Ti. azzal, hogy a biztosítás igénybevétele az egyént *de facto* a szolidaritás olyan hálórendszerébe zárja, amely összeegyeztethetetlen a liberalizmusnak a felelősségről és a tulajdonról alkotott fogalmaival. A kötelező biztosítás esetében e következmény napnál világosabb. Fél évszázad múlva is ugyanezt az érvelést fogják majd (bő lére eresztve) előszedni a munkás- és parasztnyugdíjak ügye kapcsán. Denis Cochin a következőket mondja a képviselőház 1901. június 25-i ülésén:

„Amikor Önök gondnokság alá helyezik a munkást, s arra kötelezik, hogy megtakarított pénzecskéjét az Önök nyugdíjpénztáraiba befizesse, megfosztják őt annak esélyétől, hogy pénzét arra költse, amire szívesen költené. Vidéken földet venne, házat, jószágot. Benn a városban szerszámokat; műhelyt nyit, kis boltocskát, biztos vevőkörrel. Megismeri a tulajdonossá válás örömet, aki másnak-másoknak munkát adhat. Önök visszahúzzák a bér munkás létbe, megkövetelve tőle, hogy kevéske tőkéjét kizárólagos módon kösse le. Lássák be, uraim, hogy tervük hibás, hiszen a polgárokat két osztályra akarná osztani, két törzsre szétválasztani: Önök különbséget akarnak tenni munkaadók és munkavállalók között. A valóságban e két törzs keveredik. A beosztó és takarékos munkást hiába keresik Önök járulékfizetőik sorában – önálló egzisztenciát alapított, polgár lett, anélkül, hogy erről szólt volna Önöknek, anélkül, hogy ehhez az Önök segítségét kérte volna.”<sup>48</sup>

Első látásra az érvelés paradoxnak tűnik, sőt rosszhiszeműnek. A kötelező biztosítás híveit – magyarán: nagyjából a parlamenti baloldalt – vádolják azzal, hogy a bérből élőket alávetett helyzetük foglyaivá akarják tenni. Mégis rejlik benne egy igencsak találó megérzés. Ahogy Henri Hatzfeld megjegyzi, a kötelező biztosítás eszméje, kifejtett formájában, magában foglalja az ipari társadalom sajátosságának elfogadását, s a nyomában járó társadalmi rétegződés visszafordíthatatlan jellegének tudomásulvételét. Az ipari társadalomban a munkamegosztás mind erőteljesebb, s ezzel együtt a társadalmi differenciálódás egyre bonyolultabb formákat ölt, amelyekből már nincs visszaút. Már nemcsak tulajdonosok szerepelnek a színen, illetve olyan nem-tulajdonosok, akik – ha eléggé igyekeznek – tulajdonossá válhatnak. A bér munkásság *strukturális* pozíciót tölt be a társadalomban: mindig lesznek bér munkások, s mind több lesz az állandó bér munkás. S ha így van, lehet-e a tulajdonossá válás paradigmája egyedül közös ideál a társadalom valamennyi tagja számára, lehet-e ez a biztonság egyetlen garanciája? Ez azt jelentené, hogy belenyugszunk: az emberek mind népesebb tömege (s ráadásul olyan embereké, akik az ipari társadalom fejlődéséhez nélkülözhetetlenek) végérvényesen megreked a létbizonytalanság helyzetében. Ehelyett inkább stabilizálni kell a bér munkásság helyzetét, ha szabad így fogalmazni: „méltóság-

gal kell felruházni” őket. A bér munkás-lét váljék teljes jogú státusszá ahelyett, hogy olyan ideiglenes állapotnak gondoljuk el, mely felszámolható, megszüntethető lehetne, vagy amelyből – a tulajdonossá válás révén – ki lehetne menekülni.

A biztosítási rendszer elfogadása így véglegessé teszi a társadalmi rétegződés modern társadalmakban visszafordíthatatlan jellegének elismerését, s azt a tényt, hogy emez többé már nemcsak a tulajdonon épülhet fel, hanem a munkamegosztáson is. E felfogással szemben védik a kötelező biztosítás ellenfelei az önálló magántulajdonos s a társadalmi méltóság és biztonság kizárólagos alapjául szolgáló tulajdon eszményképének hegemoniáját. Ezt az ideált nemcsak a nagy földbirtok tulajdonosa vagy bérlője testesítheti meg, hanem a kézműves iparos vagy kiskereskedő, illetve a kisbirtokos paraszt is. Néhány hold földet venni falun, megvenni a műhely alapításához szükséges néhány szerszámot: ez is népszerű törekvés.<sup>49</sup>

Így hát nemcsak a tulajdonos osztályok és ideológusai (akiket azzal vádolhatnánk, hogy osztálykiváltságaikat kívánják védelmezni) hirdetik azt, hogy a szociális kérdés megoldásának módját egyedül a tulajdon fölötti rendelkezésben, s nem a kötelező biztosításban kell látni. Nem látnánk tisztán, hogy mi a lényege a biztosítással szemben Franciaország-szerte tanúsított kivételesen makacs ellenállás értelmének, ha nem értenénk meg, hogy képviselői a tulajdonosok Franciaországát képviselik, s azokat, akik tulajdonra akarnak szert tenni. Ez éppúgy a „kisemberek” Franciaországa is, mint a „nagymenőké”. A kis kócerájok Franciaországa ez, a maga kézműves és kisbirtokos hagyományaival, az ipari fejlődést ellenséges szemmel néző Franciaország. Ahhoz, hogy a biztonság újféle felfogása, a társadalombiztosítás uralkodóvá váljék, ki kell várni, amíg ez a Franciaország vereséget szenved, de legalábbis meggyengül. Ki kell várni, hogy a francia társadalom lassan-lassan, olykor félénken visszalépegetve eljusson odáig, hogy gerincét már a bérből élők alkotják. S megfordítva: érthetővé válik, hogy a bér munkás lét-helyzet teljes értékén való elfogadása döntő szakaszát jelenti a modernitás kialakulásának: egy olyan társadalom-modell elfogadását, melyben a társadalmi pozíciókat alapvetően a munkamegosztásban elfoglalt hely jelöli ki.

A biztosítási technológia tehát igenis a tulajdon mutációját fogja lehetővé tenni: kialakít egy, a szó szoros értelmében „átruházott tulajdont”.<sup>50</sup> A megtakarított összegeket automatikusan és kötelezően elvonják tulajdonosuktól; haszonélvezőjük nem forgathatja vissza a piacba; a tényleges haszonélvezeti igénybevétel szigorúan bizonyos körülményekhez vagy feltételekhez kötődik: betegség, nyugdíjkorhatár... A járulékok befizetése kikerülhetetlen kötelezettség, viszont elidegeníthetetlen jogot teremt. A biztosított tulajdona nem eladható jószág, jogi kényszerek rendszerébe foglaltatik bele, a szolgáltatásokat pedig közhivatalok nyújtják. Vagyis „gyámoltó (tutorális) tulajdon”,<sup>51</sup> *biztonságot szavatoló tulajdon*. A mindezek felett szavatosságot vállaló állam védelmező szerepet tölt be. Ám ez a szerep nem a gondviselőé, a gondviselésé; nem jótéteményeket osztogat, hanem a javak újmódi elosztásának rendje felett gyakorol felügyeletet.

Ez a kiindulópontja annak, amit a regulációs elmélet a jövedelmek szocializálásának nevez majd, s ami a szociális rendelkezésű jövedelmek mind

számottevőbb részét teszi ki (lásd a 7. fejezetet). A jövedelem ezután már nem csupán az elvégzett munka oly módon számított ellenértéke, hogy épp csak fussa belőle a munkás és családja újratermelése. Tartalmaz egy olyan összetevőt is – egyfajta „közvetett bért” –, amelyet úgy kell felfognunk, mint munkajáradékot a munkaszituáción kívüli helyzetekre. E helyzetek először negatív definíciót kapnak: betegség, baleset, improduktív öregség; és szegényes ellentételezései a munkával megkereshető bérnek, melyre oly nagy szükség mutatkoznék. De lehetne őket pozitívan is definiálni (ami egyszer majd be is következik), mint a fogyasztásra, tanulásra, pihenésre való lehetőséget... Paradox ugyan, de ez a munkához kötődő tulajdon képezi majd az alapját a munka uralma alól való felszabadulásnak.

Mindazonáltal kezdetben az átruházott tulajdon legfőbb jellemzőjének azt látják, hogy híjával van a „burzsoá” tulajdon biztosította teljes tartalmú kiváltságoknak, legfőképp annak, hogy lehetővé tegye az átörökítést. Ám mindezek ellenére már ekkor is tökéletesen betölt egy, az ipari társadalomban lényegi funkciót: megóvja a munkásosztályt a társadalmi lefokozódástól. E kettős jellegét nagyon jól megvilágítja egy szerző, aki már a század legvégén megfogalmazza, milyen következményekkel járhatnak a munkáscsaládokra az ekkor még csak tervezett intézkedések:

„A családi vagyon áthagyományozása a polgári családokban végrendelkezés útján vagy *ab intestat* megy végbe. A munkáscsaládoknál már szó sem esik végrendelkezésről; ami pedig a végrendelkezés nélküli hagyatékot illeti, ennek szabályozása többé már nem egységes, hanem a munkás vagyonát megteremteni hivatott különféle intézményekben érvényes jogszabályoktól és előírásoktól függ. Vagyis, mint kimutattuk, a végrendelkezés szabadságának kérdése fel sem vetődik, mert a különböző biztosító intézményeknek nem egy olyan vagyon felhalmozása a célja, mely felől a munkás tetszése szerint rendelkezhet, hanem az, hogy védelmet nyújtsanak családjának, amely a nevezett intézmények nyújtotta védelem híján deklasszálnának, s a közsegélyezés támogatására ítéltetnék.”<sup>52</sup>

A kapitalizmus különös alkímiai konjunkciót visz itt végbe. A tulajdon nyújtotta hatalom teljes egészében konzerváltatik. A jogosultság a járulék rendszeres befizetéséhez kötődik, ez biztosítja feltétlen jellegét (szemben a segélyezéshez való joggal). Mivel rendszeresen fizetett, a járulékfizető olyan személy, aki a szó maradéktalan értelmében „jogra tett szert”, a körülmények alakulásától függetlenül. Még ha nincs is szüksége megélhetéséhez a járadékra – például, ha nyugdíjas létére tulajdonnal rendelkező, vagyonos ember –, az akkor is jár neki.<sup>53</sup> Világos tehát, hogy az átruházott tulajdon nem összeegyeztethetetlen a klasszikus értelemben felfogott tulajdonnal. Tiszteletben tartja a magántulajdon előjogait, sőt, még ki is terjeszti azokat: csupán az egyéni befizetés garantálhatja a kollektív jogokból való részesedést. De e művelet ugyanakkor a biztonság új válfajának megszületését is jelenti. A biztosítás intézményének felbukkanása előtt biztonságban lenni annyit tesz, hogy olyan javakkal rendelkezünk, melyek erőt adnak ahhoz, hogy szembenézzünk az élet véletlen kockázataival. A biztosítás azt eredményezi, hogy e kockázatok „fedezve” vannak. Mi módon? Jogi garanciák rendszere által, melyeknek fedezetüül – végső instanciaként – a jogállam szolgál. A szociális

állam ezzel speciális funkcióra tesz szert. Úgy fogalmazhatnánk, hogy az átruházott tulajdon biztonságának zálogává válik. Az állam tehát ezzel egy új és merőben eredeti funkciót alakít ki magának, mely lehetővé teszi számára, hogy fölébe kerekedjék annak a feloldhatatlan antagonizmusnak, mely a „burzsoá” tulajdon fékevesztett védelme s az annak kisajátítására törekvő szocialista programok között feszül. Ezt a szerepét úgy játszhatja el, hogy nem kell merényletet elkövetnie a magántulajdon ellen. Ehelyett, az átruházott tulajdon kezelése révén<sup>54</sup> e tulajdon fölé a közszolgálatok szociális biztonságot szavatoló rendszerét emeli.

A biztosítási technológia e politikai instrumentációja lehetővé teszi, hogy úgy haladják meg a tehetős rétegek „politikát állami beavatkozás nélkül!” jelszavának moralizmusát, hogy eltekinthetnek a kollektivisták „állami szocializmust!” követelésétől is. De ezúttal már nem tervekről, programokról van szó: új intézmények álltak fel, s új pénztömegek kezdetnek cirkulálni.

Mindezek kidolgozása felgyorsítja az ipari társadalomra jellemző szociális kérdés megoldását. Emlékeztet, hogy emez abból az ellentmondásból kiindulva fogalmazódott meg, mely az iparosodás kezdetén ütötte fel fejét, s az elnyomorodás leírásaiból vált közismertté. Olyan néptömegek létére derült fény, melyek a termelés apparátusának legközpontibb elemét alkotják (hiszen az ipari előretörés ékét képezik), ám ugyanakkor szinte társadalmi számkivetettségben élnek, mind a bevett közösségi normák, mind az uralkodó életmódok, életstílusok felől nézve kiilleszkedettnek tekinthetők. Hogyan teremthetők meg a társadalomhoz tartozás erős kötelékei mindezen, a vadkapitalizálódás s a túlságba hajtott iparosítás által útszélre vetett csoportok számára? Ezeknek az – Auguste Comte kifejezésével élve: „a nyugati társadalom kellős közepén ugyan tanyát vert, de ott otthont nem találó” – rétegeknek,<sup>55</sup> tehát a bér munkásoknak (vagy legalábbis alsóbb rétegeiknek) „repatriálására” egyedül a biztosítás nyújthat lehetőséget.

Választani ugyanis muszáj. Vagy foglya marad a bér munkásság helyzete töredezettségének és státusza bizonytalanságának, s akkor amilyen mértékben e léthelyzetek elszaporodnak, rögzülnek és visszafordíthatatlanná válnak, úgy ver gyökeret az ipari társadalom szívében az instabilitás, mi pedig engedelmesen belenyugszunk abba, hogy a fejlődés a szociális sebezhetőség futóhomokjára épüljön. Vagy pedig stabilizáljuk e bér munkási léthelyzeteket. A biztosításnak sikerülhet egy ilyen átalakítást keresztülverekednie operatív mozzanatként. Ugyanis nemcsak valamelyes anyagi biztonságot nyújt. Szerves kötelékkel köti a haszonélvezőt egy jogrendbe. E betagozódás egészen más jellegű, mint a hagyományos, területi illetékességű segélyezés nyújtotta védelem vagy a munkaadói pártfogás gyámkodó stratégiája. Ez utóbbiak esetében csak és kizárólag a földrajzi kötelék vagy a kliens-patrónus viszony nyújt biztonságot: a munkáslét viszontagságaival való megbirkózásra a szűk környezettel való szolidaritás, a vállalathoz, a „főnökhöz” való hűség jelenti a legkedvezőbb esélyt. A biztosítás, mindezek ellentétéként, felszabadít a „röghöz kötöttség” alól, egyszersmind a személyi függést is lehántja e védelmekről. Lehetővé teszi, hogy vége szakadjon a védettség és személyes függés közötti, sok száz éve fennálló kapcsolatnak. Éppen ellenkezőleg, biztonság és mobilitás között addig példátlanul mondható kapcsolatot teremt.

A nomád-sors, mely a csavargóból a szabadság negatív hőst faragta, a biztonsághiánnyal egyazon időben győzetik le. Ha a munkás eleget tesz azoknak a feltételeknek, melyek igényjogosulttá teszik, teljesen mindegy, hogy hol kötött biztosítást, Maubeuge-ben vagy Cholet-ban. A területi kötelék elszakítása többé már nem taszít kényszerű kiilleszkedésbe. Mobilitás és biztonság összeegyeztetésének lehetősége pedig megnyitja az utat a munkaerőpiac racionalizálása előtt, melynek során egyaránt figyelembe vehető az ipari fejlődés megkövetelte rugalmas alkalmazkodás és a munkás személyes érdeke, aki elvileg szabadon közlekedhet, anélkül, hogy meg kellene fosztania magát a védelem biztonságától. Hiszen a jogrendbe – azaz egy univerzalisztikus rendbe – tagozódott be. Ez a munkajoghoz kapcsolódó jogrendi intézmény megeremti a munkaerő szabályozható, irányítható mobilitásának kereteit is. Persze csak elvileg és elméletileg, hiszen az új konfiguráció első gyakorlati megnyilvánulásai igencsak szerények, és sokáig azok is maradnak. De már 1904-től megfogalmazódik Léon Bourgeois-ban, hogy

„A valamennyi állampolgárnak az emberi élet mindenre leselkedő kockázataival, betegséggel, balesettel, munkanélküliséggel, öregséggel szemben pártját fogó biztosítás rendszerének kiépítése a 20. század elején olyannak tetszik, mint ami minden társadalom esetében szükséges feltétele a békés fejlődésnek, s szükséges kelléke a társadalmi hivatástudatnak.”<sup>56</sup>

E mondatok megelőlegezik az 1945-ben létrehozott társadalombiztosítás megvalósította programot, sőt, még túl is lépnek rajta, hiszen magukban foglalják a munkanélküliség elleni védelmet is, holott erre Franciaországban, az Assedicek létrehozásával, csak 1958-ban kerül sor (s igencsak óvatos félénkséggel). Amikor Léon Bourgeois e mondatokat (melyek a segélypénztárak nantes-i kongresszusán fognak elhangzani, a nyugdíjbiztosítás mellett érvelve) leírja, még egyedül csak a munkabaleseteket „fedezi” biztosítás (az 1898-as törvény óta). A munkások nyugdíjára vonatkozó törvénytervezet, mint már ejtettünk róla szót, meghíúsul. Egészen a 30-as évekig kell várni, hogy történetünk új fordulatot vegyen. Mindeközben változatlanul érvényes a biztosítási rendszerre, hogy csak a bérből élők legalacsonyabb jövedelmű kategóriáira terjed ki, az első törvénytervezet, melyet már 1921-ben beterveznek (és ismét hosszú-hosszú évek kellenek ahhoz, hogy 1930-ban a törvény megszülessék, s a vitában elhangzó érvek csak azt szajkózzák, ami már az 1910-es törvény vitájában is elhangzott<sup>57</sup>), így fogalmazza meg a vállalkozás filozófiáját: „Amikor az érdekeltek nehézség nélkül eleget tehetnek a biztosításkötés aktusához nélkülözhetetlen erőfeszítésnek, miért furakodnék helyükbe – akárcsak részlegesen is – az állam? (...) Az elesettek, a szerény helyzetűek szorulnak támogatásra, a kifizetésű bérből-élők javát kell az állami részvállalásnak szolgálnia.”<sup>58</sup>

Így tehát egy jövedelmi plafon felett változatlanul *felesleges* biztosítást kötni; egészen a második világháború előestéjéig e plafont többször hozzáigazítják az infláció mértékéhez.<sup>59</sup> Megint csak arról van szó, hogy nem annyira arra törekszenek, hogy teljesen és mindenre kiterjedően elismerjék a bér munka-viszony státuszát, hanem inkább arra, hogy kísérletet tegyenek a legkisebb mértékű bér munkások nyomorának megfékezésére.

„A bér munkás mostantól egy kiegyensúlyozottabb, méltányosabb munkaszerződésben meg fogja találni mindazt, ami létfenntartását még olyankor is biztosíthatja, amikor fizikailag képtelen ellátni magát. Biztosítottként többé már nincs arra kárhoztatva, hogy szüntelen azok körül a társadalmi veszélyek körül forogjanak gondolatai, melyek mind őt, mind családját a legmélyebb és semmiképp nem érdemelt nyomorba taszíthatják. Öreg nyugdíjasként nem terhe lesz ezután asztalhoz ülő családjának, hanem, nyugdíja révén, annak megbecsült tagja.”<sup>60</sup>

Sok időbe telt, míg a biztosítás igazán „elrugaszkodott” a segélyezés hagyományemelte alapjairól. Majd csak 1945-ben, egy gyökeresen megváltozott kontextusban lép fel a kötelező biztosítás azzal az ambícióval, hogy a szociális kockázatok általánosított fedezetének vezérelvévé váljék.

Mindazonáltal ne dobálódzunk a „megkésetttség” szóval. Milyen késelemlről is lehetne szó? Struktúráját tekintve a biztosítás már-már a gondviselés ajándékának tűnik, amennyiben a szociális kérdés megoldására egy olyan technológiát képes mozgásba lendíteni, amely úgy alapozza meg a biztonságot, hogy nem sérti a magántulajdont, és nem érinti a termelési viszonyokat. A kapitalizmust ért szerencse – nevezetesen, hogy struktúráit érintetlenül megőrizve sikerült helyzetét stabilizálnia – valóban mesébe illőnek volna mondható, ha a segélyezési technológia csak egymagában hatna. De a biztosítás nem vázsszer, melynek bűvereje csak úgy eltünteteti a társadalmi antagonizmusokat. Bonyolult szabályozási mechanizmus, melynek eredményei az eltérő érdekek között szüntelen átalakulóban lévő egyensúlytól függenek. Egyes érdekek a „hajtómotor”; mások a „fék” szerepét töltik be.<sup>61</sup> Négy főszereplő játssza e kifinomult játékot: maguk a bérből élők, munkaadók, a magántulajdon védelmezői és az államapparátus képviselői.<sup>62</sup> De egyik érdekpólus sem azonosítható valamely koherens stratégiát követő csoporttal. Erősen leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a munkásosztály két-felé szakad: egy mérsékelt irányzatra, mely a reformokat támogatja, s egy forradalmi magra, mely ezekkel hevesen szembefordul. Ami a munkaadókat illeti, a nagyipar vezetői hajlamosabbak a beletörődésre, a kisvállalkozók sokkal görcsösebben védik függetlenségüket. Leginkább a magántulajdon és a szabad vállalkozás védelmezői a legelszántabbak a maguk szembenállásában, de rendkívül heterogén csoportot alkotnak, amely kisbirtokosokból, kiskereskedőkből tevődik össze, a független foglalkozásúakból s az ún. szabad pályák képviselőiből (köztük is, első helyen, az orvosi karból). Végezetül, az állam maga megpróbál döntőbírói szerepet betölteni, és igyekszik olyan változatokat ráerőltetni a társadalomra, amelyek leginkább képesek csökkenteni a társadalmi feszültségeket.<sup>63</sup>

De egy ilyen körképnek nemcsak az a baja, hogy erősen sematikus. A négy személyes játszma szereplőit nem elég külön-külön vizsgálnunk; együttes „összjátékuk” az igazán érdekes, melynek során a közöttük lévő erőviszonyok átalakulnak: reform-mozgásokat időlegesen visszalépések követnek (mint például az első világháború idején), hogy azután ismét normalizálódjék a helyzet. E dinamikát kapcsolatba kell hoznunk a társadalmi-gazdasági változásokkal, melyek hol megerősítik, hol gyengítik a részt vevő felek respektív pozícióit (gondoljunk akár a gazdasági válságokra, akár arra a sokkal állan-

dóbb tendenciára, melynek során lassan meggyöngül a kisbirtokosok, önálló kisiparosok, járadékosok helyzete). Mindez végeredményben azt jelenti, hogy egy *reformista pozíció* lassú és konfliktusokkal terhes kibontakozásának megragadására kell törekednünk.

A reformizmus nem jelent egyebet, mint a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásoknak az államtól nyert megerősítését. Ennek értelmében, jöllehet a filantropia vagy a munkaadói pártfogás eredményei fontosak, mégsem tekinthetők igazán társadalmi reformnak, ha a jog nem szankcionálja őket. A kötelező biztosítás ezzel szemben jelentős reformként fogható fel, mely törvényekkel alakítja át a szociális partnerek – munkaadók és munkavállalók, tulajdonnal rendelkezők és nem rendelkezők – közötti viszonyrendszert. Ez a hipotézis segíthet megragadni annak a sajátos szerepnek a lényegét, melyet az állam játszik e bonyolult játszmában. Nem olyan intézményként jelenik meg, mely független lenne a többi társadalmi erőttől, hanem olyanként, amelynek ahhoz, hogy a változásokat reformnak minősíthessük, magának kell azokat előidéznie és elismertetnie. Amiből annak kéne következnie, hogy a szociális reform megvalósításához a változást képviselő elemeknek helyet kell kapniuk az államapparátusban, s döntési jogkörrel kell rendelkezniük. A francia államapparátusban egy ilyen „reformista” orientáció csak meglehetősen késve jelent meg, s befolyása sokáig gyenge maradt.<sup>64</sup>

De mindennek részletes kimunkálása meghaladná a jelen elemzés kereteit. Ezért megelégszünk azzal, hogy tovább gombolyítsuk az elemzésünk kezdetén felvett fonalat, s kövessük a bér munka változásait. A szociális védelem problematikája ugyanis alapvetően a bér munka-viszony státuszának függvényében alakul. Mint bemutatni igyekeztünk, eredetileg az a szándék hívta életre, hogy felszámolja a bér munkáslét megalázó kiszolgáltatottságát. A bér munkás fölemelkedésével karöltve izmosodik meg, hogy majd teljes kifejelettségében megteremtse a „bérből élők társadalmát”. Ma pedig a bér munkáslét válsága teszi ismét törekennyé a társadalmi védelmeket. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a bér munka-viszony egyszerre talpköve is, Achilles-sarka is a társadalmi védelemnek. A bér munkás-viszony státuszának konszolidációja teszi lehetővé kibontakozását, s napjainkban való újra-elbizonytalanodása vezet el a társadalmi biztonság elvesztéséhez, megrendüléséhez.

Fordította: Léderer Pál

#### Jegyzetek

1. Lásd különösen J. Donzelot: *L'Invention du social*, id. mű, és F. Ewald: *L'État providence*, Paris, Grasset, 1985.

2. A biztosítás természetesen lehet magánygyakorlat is, s történeti gyökerei is a magánvállalkozások tájékán keresendők. Így például a középkor óta létezik biztosítás a tengeri kereskedelemben. Akkoriban a tengeri hajózás olyan hallatlanul magas kockázatokkal járt, hogy ez rákényszerítette a kereskedelmi rakományok kommanditáriusait, hogy megosszák egymás között a kockázatot. A *Compagnie Royale d'Assurance* – az első francia életbiztosító – 1797-ben alapul, megtévesztő neve ellenére magáncégként. Hasonlóképpen a különböző segélypénztárak is olyan társaságok, melyek a biztosítás elvén – de az állam kezessége nélkül – működnek.

3. Ez a tétje az 1898-as törvénynek a munkabalesetekről, melynek paradigmátikus szerepét François Ewald (*L'État providence*, id. mű) elég részletesen tárgyalja ahhoz, hogy én itt eltekinthessek ettől.

4. Lásd F. Netter: „Les retraites en France au cours de la période 1895–1945”, *Droit social*, nos 9–10, 1965. szeptember-október.

5. Ez az egyetlen fenntartás, melyet François Ewald lenyűgöző intellektuális konstrukciójának (*L'État providence*, id. mű) ellene vethetünk. A biztosítás alkalmazási feltételeinek megértése nem lehetséges a bérből élők társadalmi átalakulásának elemzése nélkül.

6. H. Hatzfeld: „La difficile mutation de la sécurité-propriété à la sécurité-droit”, *Prévenir*, 1982. március, no 5.

7. G. Gide: *Économie sociale*, Paris, 1902, 6. old.

8. Leszámítva azokat a kollektivisták álláspontokat, melyek a magántulajdon eltörléséért küzdenek; ezek azonban – legalábbis Nyugat-Európában – kevésbé terjedtek el. Egy olyan forradalom, mint az 1917-es oroszországi, viszont éppen a szociális kérdés megoldásának e másik, kollektivisták módját valósítja meg.

9. Lásd Dufourny de Villiers: *Traité du quatrième ordre*, Paris, 1789. április. Lambert, az *Hospital général*-ban lelenckedő tanoncok felügyelője, aki később a *Comité de Mendicité* tagja lesz, már 1789 vége felé azt követeli az Alkotmányozó Gyűlésben, hogy hozassék létre oly bizottság, „melynek feladata leendő, hogy a tulajdonnal nem rendelkezők népes osztályának védelme és megóvása érdekében megfelelő módon alkalmazza az igazságnak az Emberi és polgári jogok nyilatkozatában, illetve az Alkotmányban megfogalmazást nyert magasztos elveit.” E kezdeményezésre válaszul jön létre a *Comité pour l'extinction de la mendicité* (lásd L.-F. Dreyfus: *Un philanthrope d'autrefois*, id. mű, 147. old.).

10. 1793. április 15-én mondott beszéd. *Archives parlementaires*, LXII. köt., 271. old.

Idézi M. Gauchet *La Révolution et les droits de l'Homme*, Paris, Gallimard, 1989, 214. old.

11. Uo., 201. old.

12. Bár a biztosítással kapcsolatos nézetek fontos alkotóelemét képezték a forradalmi gondolkodásnak. Lásd a *Comité pour l'extinction de la mendicité* La Rochefoucauld-Liancourt írta Negyedik Jelentését (La Rochefoucauld-Liancourt, Paris, Plon, 1903), és főleg J.A.N. Condorcet: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos történetét*, mely Párizsban a III. évben jelent meg, s amely az „emberi szellem jövőbeli fejlődését” taglaló Tizedik Korszakban a „társadalmi matematikát” kívánja alkalmazni az egyenlőtlenségek csökkentésére. De a szerzők a biztosítást önkéntesnek gondolják, nézeteik pedig (ellentétben azokkal, melyek a segélyhez való jog kapcsán fogalmazódtak meg) eleve nem mentek át a gyakorlatba.

13. *Procès-verbaux et Rapports du Comité*, id. mű, „Munkaterv”, 318–319. old.

14. „A Nemzetgyűlés (...) hatékony támadást intézhet a szegénység ellen, ha növeli a tulajdonosok számát. Meg kell ragadnia a jelenlegi körülmények nyújtotta lehetőséget, így szerencsés konstelláció ugyanis nem fog többet visszatérni. Tizenöt-húsz millió *arpent* föld, földesúri birtok földje hever parlagon, hasznát nem hajtó kopár pusztaként vagy sártengerként. E földeket ismét termővé művelhetné a nélkülöző szegények dolgozó keze, kiknek, munkájuk fizetéséért egy részeként, az általuk termővé tett föld egy részét átengednék. Ez mindörökké családok számára, s így saját érdekük s az önkéntes jótettei szent kapocssal egyesítenék őket a Hazával.” (Uo., Negyedik Jelentés, 388. old.)

15. Barère: „Rapport sur les moyens d'extirper la mendicité et sur les secours que la République doit accorder aux citoyens indigents”, *Le Moniteur*, no 234, 1793. május 13.

16. *Procès-verbaux et rapports du Comité*, Paris, Librairie générale du droit et de la jurisprudence, 1957, „Munkaterv”, 315. old.

17. Saint-Just: *Fragments sur les institutions républicaines*, C. Nodier kiadásában, Paris, 1831. Idézi M. Bouvier-Ajam: *Histoire du travail en France*, Paris, Librairie générale du droit et de la jurisprudence, 1957, II. köt., 30. old.

18. Idézi A. Soboul: *Payans, sans-culottes et jacobins*, Paris, 1966, 133. old.

19. Simonde de Sismondi: „De la richesse territoriale”, *Revue mensuelle d'économie politique*, 1834. február, 15. old.

20. L.-N. Bonaparte: *L'Extinction du paupérisme*, in *Oeuvres*, Paris, Éditions napoléoniennes, 1848-as kiadás.

21. Lásd Jules Méline-t, a parasztoknak kedvező protekcionista politika lelkes hívét: *Le Retour à la terre et la surproduction industrielle*, Paris, 1906. Még 1923-ban is ekképp fogalmaz a társadalombiztosítási törvénytervezet előterjesztője a Képviselőházban: „Mindannyian ismerjük, miféle károkat okoz a falusi földektől való elmenekülés; üdvözülésünk záloga a földhöz való visszatérés.” (*Documents parlementaires*, Chambre des députés, annexe no 5505, január 31-i ülés, 1923, 53. old.)

22. J.-J. Rousseau: *Projet de Constitution pour la Corse*. In: C.E. Vaughan: *The Political Writing of J.-J. Rousseau*, Cambridge, 1915, II. köt.

23. Abbé de Mably: *Doutes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés*, Paris, 1767.

24. 1793. március 18-i Törvény. Idézi M. Bouvier-Ajam: *Histoire du travail en France*, id. mű, II. köt. 30. old.

25. A. Duquesnoy: *Journal de l'Assemblée constituante*, Paris, 1894-es kiadás, I. köt., 498. old.

26. Idézi M. Leroy: *Histoire des idées sociales en France*, II. köt. 272. old.

27. M. Robespierre: *Projet de Déclaration des droits à la Convention*, 1793. április 23. Így érthetővé válik, hogy Robespierre szerint a tulajdon nem egyéb, mint „a polgárnak azon joga, hogy a javának a törvény által számára biztosított része fölött rendelkezék s azokat élvezhesse”.

28. Idézi Maxime Leroy: *Histoire des idées sociales en France*, id. mű. Mirabeau 1791. április 2-án részletesebben is kifejti e gondolatot. „A tulajdonjogot abban a formájában, ahogyan alkalmazzuk, társadalmilag kialakított eszmének tekinthetjük. A törvények nemcsak védelmezik és őrzik a tulajdont, bizonyos értelemben ők maguk szülik meg.” (270. old.)

29. A. Comte: *Système de politique positive*, Paris, 1892-es kiadás, I. köt., 156. old.

30. A. Fouillé: *La Propriété sociale et la démocratie*, Paris, 1884.

31. É. de Laveleye: *De la propriété et de ses formes primitives*, Paris, 1891.

32. L. Duguit: *Le Droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, Paris, 1908.

33. É. de Laveleye, id. mű, 542. old.

34. L. Duguit, id. mű, 148. old.

35. Lásd C. Nicolet: *L'Idée républicaine en France, 1789–1924*, Paris, Gallimard, 1982, különösen X. fejezet.

36. J. Barni: *Manuel républicain*, Paris, 1872, 420. old.

37. Lásd fentebb *Deux discours de M. Léon Bourgeois*, id. mű, 22. old.

38. Azokat a szocialistákat nevezzük „posszibilistáknak” vagy „brousse-istáknak”, akik a kapitalista rendszeren belül végrehajtott részleges reformok útján kívánják javítani helyzetüket. Szemben állnak a társadalom radikális és azonnali átalakításának híveivel, legyenek azok akár a Jules Guesde által vezetett marxista irányzat elkötelezettjei, akár a közvetlen akciókra elszánt szindikalizmus hívei. (Lásd G. Weill: *Histoire du mouvement social en France, 1852–1902*, Paris, 1904, 224. old. skk.)

39. P. Brousse: *La Propriété collective et les services publics*, Paris, 1883, Éditions du Prolétaire (ez a kiadó a Munkáspárt kiadója volt). Itt az 1910-es kiadás alapján idézzük, 27. old. Nem jogosulatlan ebben annak az államosítást követelő doktrínának az előfutárát látnunk, mely a két világháború között majd a szocialisták reformista irányzatánál kap hangot. Henri de Man, aki a doktrína első teoretikusának tekinthető, így jellemzi azt: „Az államosítás lényege nem annyira a tulajdon átruházása, mint inkább az autoritás átruházása; vagy, pontosabban fogalmazva az, hogy az igazgatási szempontok megelőzik a tulajdonlás szempontjait és az irányított gazdaság által szükségelt autoritási rendszerekben bekövetkező változásokat.” (Idézi P. Dogde /szerk./: *A Documentary Study of Henrik de Man*, Princeton, 1979, 303. old.)

40. Nem kizárólag a biztosítási szolgáltatások tekinthetők az egyének által kisajátítható társadalmi tulajdonnak. A kollektív tulajdon másik döntő formája a szociális lakás, mely – meghatározott feltételek mellett – egyéni használatba vehető. E párhuzam a társadalmi biztosítások és a szociális lakás mint társadalmasult tulajdon között – mindkettő a „nép” rendelkezésére bocsátás egy-egy nagy formája, hogy általuk a nép sebezhetősége állapotából kiemelkedhessen –, megéremelné az elmélyült elemzést – kezdve az „olcsó lakások” első megjelenésétől, mely időben többé-kevésbé egybeesik a társadalombiztosítás kezdeti meg-

nyilvánulási formáinak színrelépésével, egészen a nagy, lakótelepi HLM-építkezések (habitation à loyer modéré – mérsékelt bérű lakások) divatba jöttéig, melyeknek elterjedése nagyjából együtt halad a társadalombiztosítás térnyerésével. De e pontok kibontása külön önálló elemzést igényelne. Megjegyzésünk csak arra hívja fel a figyelmet, hogy ne azonosítsuk mechanikusan a társadalmi sebezhetőség leküzdésének szentelt kezdeményeket azzal, amit François Ewald a „biztosított társadalom” létrehozásának nevez. Bármily lényegi jelentőségű legyen is a biztosítási technológia, korántsem képes a társadalmasult tulajdon teljes egészének lefedésére; márpedig ez a társadalmasult tulajdon látszik az az átfogó fogalom lenni, amely alá a szociális szektorban a Harmadik Köztársaság létrejötte óta megfigyelt minden rendű és rangú fejlődés besorolható.

41. A. Thiers: *De la propriété*, Paris, 1848.

42. A. Thiers: *Rapport général au nom de la Commission de l'assistance et de la prévoyance publique*, 1850. január 26.

43. Uo., 114. old.

44. Uo., 115. old.

45. Uo., 118. old.

46. Uo., 118. old.

47. Uo., 115. old.

48. Idézi H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 88. old.

49. Azt az érvet, mely szerint a kötelező biztosítás lehetetlenné teszi a munkás számára, hogy – helyzetén javítandó vagy változtatandó – szabadon rendelkezék megtakarításai fölött, nyilvánvalóan a mezőgazdasági népességre is vonatkoztatták. „A földművesnek előrelátó takarékoságát arra kell használnia, hogy kistulajdonossá lépjen elő, s ne nyugdíj-járadékossá. Az ő számára a nyugdíj inkább veszéllyel fenyeget, mintsem biztonságot hoz, ha törekvései s befizetései elfordítják őt a földtől, megfosztják méltóságától s annak lehetőségétől, hogy tulajdonának gyümölcsseit élvezhesse.” (A. Souchon: *La Crise de la main-d'oeuvre agricole en France*, Paris, 1914, 159. old. Idézi H. Hatzfeld, id. mű, 284. old.) A „megkésztettség”, mellyel a parasztság a második világháború végén bekapcsolódik a társadalombiztosítás rendszerébe, jól mutatja – a másik oldal felől –, milyen kitüntetett kötelékek fűzik ezt a rendszert az iparosodáshoz és az ipari bémunkálshoz. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a parasztság nagyon sokáig foglya marad a tulajdon, s azon belül is annak legarchaikusabb eleme: a földtulajdon nyújtotta biztonság modellje által gyakorolt vonzerőnek.

50. A. de Swaan: *In Care of the State*, Cambridge, Polity Press, 1988, 153. old. skk. Lehetséges, hogy a kereskedelmi jog fejlődése, sajátlagosan a részvénytársaságok létrejötte (1867. július 24-i törvény) segített utat törni e kollektív tulajdon felé. Alfred Fouillé egyébként expliciten megfogalmazza, hogy kapcsolat van a tőke-egyesülés és a biztosítási járulékok egyesítése között. „Az egyesült tőkével szemben a munkásoknak is egyesíteniük kell biztosításaikat és megtakarításaikat, melyeknek erejét megszázszorozza a biztosítási rendszer.” (*La Propriété sociale et la démocratie*, Paris, 1884, 146. old.) Mindazonáltal van egy jelentős különbség a kettő között; egy részvénytársaság tagjai elvileg szabadon rendelkeznek tőkéjük fölött, míg egy biztosítótársaság tagsága esetében ezt a tőkét zárolják.

51. A. de Swaan, uo.

52. P. Aivarez: *De l'influence de la politique, de l'économie et du social sur la famille*, Paris, 1899. Idézi J. Donzelot: *La Police des familles*, Paris, 1977, 47. old.

53. Idézzük fel újra Jaurès ezzel kapcsolatos megjegyzését. „Ami a biztosításon alapuló nyugdíjat illeti, azt a jogosult – legyenek bár milliói –, ha nyugdíjba vonulásának órája elkövetkezik, vitán felül álló, kétségbevonhatatlan bizonyossággal meg fogja kapni.”

54. Az állam nem közvetlenül igazgatja a biztosítási szolgáltatásokat. Mindez, jól tudjuk, a „pénztárakon” keresztül történik, melyeknek státusza (és ügyintéző személyzete) radikális változásokon ment keresztül: a kezdeti segélypénztárak helyébe a munkavállalók és munkaadók képviselői lépnek. Lásd például A. Catrice-Lorey: *Dynamique interne de la Sécurité sociale*, Paris, CREST, 1980. De mindezen bonyolult technikai részleteken túl, itt főleg azt érdemes hangsúlyozni, hogy az állam szavatosságot vállal a rendszerért, s a rendszer esetleges módosítása a törvényalkotó hatáskörébe tartozik.

55. A. Comte: *Système de politique positive*, Paris, 1929-es kiadás, 411. old.

56. L. Bourgeois: *La Politique de la prévoyance sociale*, id. mű, 321. old.
57. A század elejéhez képest két újdonság mégiscsak mutatkozik. Chauveau szenátor 1925-ben beterjeszt egy indítványt a munkanélküliségi kockázatok fedezésére, ezt azonban rendkívül érdekes vita után elvetik. A többségi álláspont az, hogy „a munkanélküliség olyan veszély, mely aktuálisan nem fenyegeti a francia gazdaságot”. (*Documents parlementaires*, Szenátus, 182. sz. függelék, 1926. március 30-i ülés, 881. old.) A másik újdonság a visszanyert Elzász-Lotharingia teremtette precedens érvényesítése. (Itt ugyanis előzőleg meghonosodott a Bismarck által életre keltett társadalombiztosítási rendszer.) Arra természetesen még csak gondolni sem lehet, hogy csak azért, mert ismét franciák lettek, az itteniek elveszítsék szociális kedvezményeiket, ugyanakkor meglehetősen nehéz kétféle szociális védelmi ellátó rendszert fenntartani, egyet Elzász-Lotharingiában, egy másikat Franciaország többi részén.
58. *Documents parlementaires*, Képviselőház.
59. 1930-ban a plafon határa évi 15 000 frankos bér átlagosan Franciaországban, és 18 000 frank a 200 000-nél nagyobb lélekszámú városokban. 1938-ra 30 000 frankig megy fel. (Lásd F. Netter: „Les retraites en France au cours de la période 1895–1945”, *Droit social*, 1965/9–10.)
60. A Gringa-bizottság első jelentése, *Documents parlementaires*, Képviselőház, függelék, 1923. január 31-i ülés.
61. A hasonlat H. Hatzfeldtől származik. *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű.
62. Lásd A. de Swaan: *In Care of the State*, id. mű. De Swaan e séma segítségével próbál magyarázatot találni arra, hogy a nyugat-európai országokban eltérő módokon és változó időpontokban kerültek bevezetésre a szociális védelem szolgáltatásai. Termékenynek tartom e megközelítést; segítségével az ember kialakíthatja a maga álláspontját abban a vitában, melyben a nemzeti sajátosságok egyediségét képviselő álláspont a szociális állam országhatárok feletti struktúrájának gondolatával ütközik. Jól látható, hogy az egyes országok konkrét sajátosságait éppen az említett szereplők közötti strukturális viszonyok foglalják keretbe, akik valamennyi nemzetállami kontextusban megtalálhatók, de országonként változó súllyal.
63. Az állam szerepének szintetikus bemutatásához lásd a továbbiakban a 7. fejezetet.
64. A „független szocialisták” (akik szakítottak a szocialista párt forradalmi irányzatával, mivel részt kívántak venni a „burzsoá” republikánus kormányokban) voltak az első explicit szószólói annak a törekvésnek, hogy egy ilyen reformizmus áthassa az államapparátust. Hallgassuk Alexandre Millerand-t: „A köztársaság a szocializmus politikai képlete, éppúgy, ahogy a szocializmus a köztársaság gazdasági és társadalmi kifejeződési formája.” (*A Socialisme réformiste français* – Paris, 1903 – mottója.) Millerand az első szocialista, aki miniszteri posztot tölt be. Amikor 1901 és 1903 között a Kereskedelmi minisztériumot vezeti, többrendbéli „szociális” reformot dolgoz ki, de nem sikerül keresztülvinnie a munkások és parasztok nyugdíjáról szóló törvény megszavazását. Viviani – ugyancsak független szocialista – elsőként tölti be a munkaügyi miniszteri posztot 1906-ban, de manőverezési lehetőségei korlátozottak, igen kevés elképzelését sikerül megvalósítania. (Lásd J.–M. Fournier: *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, Paris, Éditions Cujas, 1971.) Aristide Briand 1909-ben igen nagyratörő szociális reform-programot hirdet meg, ez azonban holt betű marad. (Lásd M.–G. Dezes: „Participation et démocratie sociale: l’expérience Briand en 1909”, *Le Mouvement social*, no 87, 1974 április–június.) Albert Thomas (a háború alatt a Fegyverkezési minisztérium vezetője) a győzelem után a társadalmi osztályok együttműködésének programját kívánná megvalósítani és „ipari demokráciát” teremteni. Elképzelését a munkaadók megvétőzzák. (Lásd P. Fridenson – M. Rebérioux: „Albert Thomas, pivot du réformisme français”, *Le Mouvement social*, uo.) Egy kiterjedésében a némethez és angolhoz fogható reformista politika meghonosítása egyfelől az államnak a két világháború közötti gyengesége miatt (lásd R. F. Kuise: *Le Capitalisme et l’État en France*, francia fordítás, Paris, Gallimard, 1984, 3. és 4. fejezet), másfelől a munkásosztály gyengesége, valamint a „reform vagy forradalom” kérdését illető megosztottsága miatt vall kudarcot. A Népfront színreléptéig kell várni, hogy kialakuljon egy, a szociális reformok mellett elkötelezett kormánytöbbség. Az 1936-os fordulópontot illetően lásd alább, a 7. fejezetet.